

7

DFA inceleme

13 KASIM 1987

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ



7. Sayı

Özdem Kardeşler Matbaası
İstanbul — 1986

AYET VE SURELER ARASINDAKİ MÜNASEBET

Doç.Dr. Sâkıb YILDIZ

Giriş

Her peygambere, gönderildiği zamanın âdet ve inançlarına uygun mucizeler verilir. Bu mucizeler; ya kalıcı olur, ya da mucize ânından itibaren sonra erer. Çoğu peygamberin mucizesi bu ikincisi, yani kalıcı olmayan mucize şeklindedir. Âlemlere Rahmet olarak gönderilen son peygamber Muhammed Aleyhisselâm'ın mucizesi Kur'ân, Cebrâil vasıtasıyla indirilen, her kelimesi Allah kelâmı olan bir vahiy, kalıcı bir mucizedir. Bu yüzden; uslubu, belâğatı, dünya ve âhiretle ilgili çeşitli konularda verdiği bilgilerle mucizeliğini gösterir. Çünkü Kur'ân'ın mucize oluşu, mucize ânında görülüp, sonradan kaybolan geçici bir mucize değil, okunan, akılla idrak edilen, kıyamete kadar bâki kalacak bir mucizedir. Dilini, uslubunu ve mânasını kavrayan her nesil, Resûlullah'ın bu mucizesini devamlı olarak yaşar, üstün ifade gücü ve mânası karşısında, benzerini getirmede âciz kalır.

Museylemetu'l-Kezzâb, İbnu'l-Mukaffâ, Ma'arri ve benzeri kimseler, âcizliği açıkça tatmışlardı. Kur'ân'ın benzerini getirme iddiasında olan bu bahtsız kişiler Resûlullah'ın bu mucizesine inanmadılar, nefsanî arzuları ve cehalet duygularından kurtulamadılar. Kur'ân'a karşı tutumuyla tanınan Velid b. Muğira da, bunlardan biriydi. Herkesten zengin, arab şiiri, kasidesi ve dilini, çevresindeki pek çok kişiden daha iyi bilen bu kimse, Peygamberimizle konuştuktan, bu muciz kelâmı dinledikten sonra, İslâm'a karşı tutumlarıyla bilinen dostu Ebû Cehil'e şu

itirafta bulunmuştu: «..Yemin ederim ki, Muhammed'in söyledikleri, asla şiir ve kasideye benzemiyor. Okuduğu âyetlerde ayrı bir tatlılık, ayrı bir berraklık var. İşittğim sözler, sözlerin en güzeli, en şifalıdır. Kur'ân'ın üstünde, başka bir söz olamaz Her söz, O'nun yanında sönük kalır..» (1). Velid b. Muğira'nın bu açık itirafında görüldüğü gibi, Kur'ân'ın benzerini getirmedeki âcizlik ve imkânsızlıktan dolayı hiçbir hatip, hiçbir şair, hiçbir kalem ustası da buna cesaret edemedi, cesaretli olduğunu sananlar da, yaptıklarıyla gülünç duruma düştüler. (2)

Hız Peygamber'in (SAV) gerçek ve kalıcı olan mucizesi Kur'ân'ın, nazmındaki mâna zenginliği, kelimelerindeki feshat ve belâğatın üstünlüğüne, benzerinin getirilemeyeşine dayanır. Kur'ândaki her kelimenin âyetler içinde yer alışı, bir kelimedenden sonra hangi kelimenin âyete uygun düşeceği, az sayıdaki kelimelerle çok geniş mânaları ifade etme özelliği ancak, her şeyi ilmiyle kuşatan, her türlü kelâmı en mükemmel şekilde bilen Allâh'a aittir. Öyle ki, âyetlerden bazı kelimeler çıkarılsa, bundan daha güzelini bulmak üzere, bütün lûgatlar karıştırılsa, yerini tutacak bir başka kelime bulmak imkânsızdır. Çünkü kelimelerin tertibi, insan gücünü aşan bir kuvvet ve ilmin eseridir. Şurası ayrıca bilinmelidir ki, Kur'ân'ın i'cazı, ne sadece terkibi, ne sadece kelimeleri, ne uslubu, ne de gaybî haberlerindedir. Kur'ân'ın i'cazı, ayrı bir nazımla inen ilâhî kelâmın Kur'ân olma şeklindedir. Kelimeleri ve ifade ettiği mânalar, müciz olan Kur'ân'ın sadece bir parçasıdır. Şu halde Kur'ân'ın i'cazı, ilahî kelâmın nazmına bağlı olan, Kur'ân'dan başka hiçbir kitapda bulunmayan, sadece Kur'ân'a mahsus bir i'cazdır.

Kur'ân âyetlerinde mevcut bu i'cazla yakın ilgisi olan, tefsir usul'ünde ayrı bir konu olarak bilinen Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet, bazı müfessirlerin üzerinde durdukları, Kur'ân'ın i'cazı kadar önem verdikleri bir konudur. Yazımızda, Kur'ân'ın bu yönünü ele alacak, Kur'ân ilimleri arasında ayrı bir yeri olan münasebet ilminin tarifi ve gelişmesi üzerinde

(1) Suyûti, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, I, 117.

(2) Çünkü Yüce Allah, İsrâ suresi 88. âyetinde, vahyin nüzulü sırasındakiyle olduğu kadar, kıyamete kadar böyle bir teşebbüste bulunacaklara da şu kesin hükmünü bildirmiştir: Ey Rasul deki; İnsanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek üzere toplansalar, birbirlerine yardım etseler bile, benzerini getiremeyeceklerdir.

duracak, âyetler arasındaki münasebeti bulmanın kaidelerini gözden geçirecek, sunacağımız örneklerle, âyetler arasındaki münasebetin nasıl tesbit edildiğini, sureler arasındaki münasebeti de katarak göstermeğe çalışacağız (3).

Kelime Manasıyla Münasebet ve Kur'an'daki Yeri

Lügatta münasebet veya tenâsüb; yakınlık, benzerlik ve uygunluk manasına gelir. Buna ayrıca, irtibat veya alâka demek de mümkündür (4). Bir şeyin veya bir cümlelerin diğeriyle olan münasebeti, o iki şeyin şekli, yapısı ve ifade ettiği mana bakımından birbirine yakın, benzer ve uygun olması, aralarında bir irtibat veya alâka bulunması, birbirine şekil veya muhteva yönüyle benzemesidir. Kelimenin manası, bir veya birkaç cümleye uygulandığında, birbirini takip eden cümleler arasında, o cümlelerin kelimeleri ve ifade ettiği mana bakımından akla ve mantığa uygun bir yakınlık ve benzerlik olduğu görülür.

İşte bu, cümleler arasındaki münasebettir.

Aynı durum Kur'an'a tatbik edildiğinde, hususi bir mana ifade eder. Buna göre münasebet; birbirine yakın ve benzer manalar bulmaktır. Bu durumda, âyetler arasındaki umümi veya hususi, akli veya hissi mana bağı ile, sebep veya müsebbes, illet veya ma'lul, benzerlik veya zıtlık gibi akli bağlara dikkat edilir. Bilindiği üzere Kur'an, âyet ve sûrelerden meydana gelmiştir. Ayet ve sûrelerin; tertib, tanzim ve tayini, vefatından önceki son arza'da Resûlullah'ın (SAV), Cebrâil Aleyhisselâma tekrar ettiği vahyin kıraatında büyük ölçüde belli olmuş, Hz. Ebû Bekir zamanında, Zeyd b. Sâbit'in gayretleriyle, sahâbe'nin de görüş ve ittifakı alınarak Mushaf'ta aynen korunmuştur. Mushaf'ta yer alan her âyet; ya bir, ya da birden fazla cümle ihtiva eder. Her ayetteki cümleler nasıl birbirini tamamlayıp mana bütünlüğü sağlıyorsa, bir önceki ve sonraki âyetler

(3) Bu yazımızı, Bikâ'i'nin (v. 885/1480) Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyi ve's-Suver adlı eseri üzerinde yönettiğimiz doktora çalışması sırasında fişlediğimiz çok sayıdaki bilgiden istifade ile hazırladık. Ayrıca, ciddi ve sabırlı bir mesai ile tezini tamamlayan talebemiz Dr. Necati Kara'nın, basılmamış doktora tezine de gerektiğinde müracaat ettik.

(4) Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an, I, 35.
Suyuti, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, II, 108.

de **terkib** ve **tertib** bakımından birbirini tamamlar, aralarında yakın irtibat ve insicam bulunur. Âyetler arasındaki bu yakınlık, hiç şüphesiz Kur'ân'daki i'caz'ın bir yönüdür. Aynı yakınlığı, sûreler arasında da bulmak mümkündür. Bir sûrenin diğer bir sûre veya sûreler arasındaki mana ve muhteva bakımından yakınlığı da, münasebetin konusuna girer.

Ancak, âyet ve sûreler arasındaki bu münasebeti, Kur'ân'ın her yerinde kolayca bulmak mümkün değildir. Çünkü, âyetler arasındaki münasebeti kurabilmenin bazı esasları vardır. Bunlara uymadan münasebet tesis etmeğe çalışmak imkânsızdır. Şurası peşinen kabul edilmelidir ki bir âyetin, bir diğer âyet veya âyetlerle münasebetini bulmak, daha ziyade, ilâhi kelâmdaki bazı belâgat ve hitap özelliklerini, arap dili ve edebiyatı ile nüzul sebeplerini bilmeye, Kur'ân kadar, O'nun şerh ve tefsiri olan sahih hadislerle hâkim olan, sağlam bir düşünce ve muhakeme gücüne dayanır. Bu düşünce, Kur'ân'ın mana ve ruhuna sıkı sıkıya bağlı kalındığı, münasebet kurmadaki esaslar bilindiği zaman geçerli olur. Bunun için başta, âyetteki kelimelerin iştikakı ve lugat manaları olmak üzere, nüzul sebebi i'caz ve belâgat yönü, gayesi, ilâhi kelâmdaki mana inceliği ve hikmetlerin bilinmesi gereklidir. Usul uleması bunun için bazı esaslar tesbit etmiş, uyulması gereken bazı kaideler getirmiştir.

Münasebet İlminin Tarihçesi :

Yukarıda kısmen açıkladığımız gibi, âyet ve sûreler arasındaki münasebeti tesbit etmek, bunu, akli ve nakli delillere dayandırarak ispatlamak, sanıldığı kadar kolay değildir. Bu yüzden, sahâbe ve tâbiun devri ile daha sonraki devirlerde, Kur'ân'ın bu özelliği üzerinde pek düşünen olmamıştır. Çünkü İslâm'da Kur'ân'a dayalı her ilim, tedricen gelişmiştir. Sarf - nahiv, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, i'caz, belâgat, maâni ve beyân gibi ilimler, birbirinden ya kısmen, ya da büyük ölçüde istifade ederek müstakil birer ilim haline gelmişlerdir. Saydığımız bu ve diğer ilimler, Kur'ân tefsiri için kaçınılmaz bir öneme sahiptirler. İslâm'da ilk müdevven ilmin hadis'le tefsir olduğu gözönünde tutulursa, diğerlerinin tedvini, hicri II. asrın ortalarından başlayarak V. asır ortalarına kadar sürmüştür. Şu halde her ilmin tekâmülü, usul ve eserleriyle bütünleşip sağlam bir yapıya kavuşması, zamana bağlı kalmıştır. Münasebet ilmi de;

i'caz, belâgat, maâni ve beyân ilimlerine büyük ölçüde dayandığı için, gelişmesini haklı olarak, bu ilimlerin gelişmesine bırakmıştır.

Kaynakların belirttiğine göre âyetler arasındaki münasebetten ilk söz eden. Ebû Bekri'n-Nisâbüri (v. 324/936) olmuştur (5). Kendisine; şu âyet, şu âyetle birlikte niçin geldi, bu sürenin şu süre akabinde gelmesindeki hikmet nedir? gibi sorular sorulmuştur. Verdiği cevaplar, çevresindekilerin münasebet ilmini bilmemelerinden hoş karşılanmamış, hatta tenkit edilmiştir.

Aradan iki asır geçtikten sonra, âyetler arasındaki münasebet üzerinde duran, **Ahkâmu'l-Kur'an** sahibi, fakih İbnu'l-Arabî (v.543/1148) olmuştur. Suyûti, bu konuda şu bilgiyi verir (6) : «İbnu'l-Arabî, **Sirâcu'l-Muridin** adlı eserinde şöyle der: Bu sahada bir tek âlim çıktı, sadece Bakara süresinin münasebeti ile ilgili eser meydana getirdi. Sonra Allah, bizim bu konuya eğilmemizi nasip etti. Fakat ilgi göstereni bulamadık, halkın yanlış değerlendirmesi ile karşı karşıya kaldık. Bunun üzerine telifi bırakıp, ne'ceyi Allâh'a havale ettik.»

Âyetler arasındaki münasebet, Kur'an'daki i'caz ve belâgatı **Keşşâf** adlı tefsirinde büyük bir ustalıklı işleyen Zemahşerî (v. 538/1143) tarafından gösterilmeğe çalışılmış, bazı âyetlerin tefsirinde münasebete yer vererek, görüşlerini bildirmiştir (7).

Âyet ve sûreler arasındaki münasebetin tefsirde yer alışı ve öncekilere nazaran daha geniş biçimde işlenişi **Mefâtihu'l-Gayb** adlı eserinde, Fahrüddin Râzi (v. 606/1209) ile başlamıştır (8). Bundan sonra, Harallî adıyla tanınan Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed (v. 638/1240) ve Muhammed b. Abdullah el-Mursî

(5) el-Burhân fi'Ulûmi'l-Kur'an, I, 36; el-İtkân fi'Ulûmi'l-Kur'an, II, 108. Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an, 151.

(6) Suyûti, a.g.e., a.y.

(7) Subhi Sâlih, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an, 154-55.

(8) Suyûti, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, II, 108 de: Münasebet ilmi, şereflî bir ilimdir. Zorluğundan dolayı müfessirler bu mevzuya fazla girememişlerdir. Tefsirinde buna en çok yer veren Fahrüddin Râzi olmuş, âyetlerdeki letâfetin büyük bir kısmı, tertib ve münasebette görülür, demiştir. Ayrıca bkz., el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an, I, 35; Suyûti, Esrârü Tertibi'l-Kur'an, tahkik, Abdulkadir Ahmed Atâ, önsöz, 40; İsmail Cerrahoğlu, Fahrüddin er-Râzi ve Tefsiri, İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 30, sayı 2.

(v. 655/1247) gibi Endelus âlimleri tefsirlerinde âyet ve sûreler arasındaki münasebete daha çok yer vermişler. Kendisinden sonraki eserlere kaynak olacak bilgiler sunmuşlardır. Bu arada İbnu Ebi'l-İsba' (v. 654/1256) Bedi'u'l-Kur'an'ında, İbnu Nakib (v. 698/1298) de Tefsir'inde, aynı konuya temas etmişlerdir.

Münasebetu'l-Kur'an konusunda ilk müstakil eser, Endelus ulemasından Ebû Ca'fer b. Zubeyr'in (v. 708/1309) yazdığı el-Burhân fi Tertibi Suveri'l-Kur'an olmuştur. Eser henüz yazma halindedir, sûreler arasındaki münasebeti göstermeye çalışır (9).

Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti geniş biçimde ele alan, tefsirinde bu konuyu kendinden önceki ve sonraki müfessirlere nazaran daha ciddi ve titizlikle işleyen müfessir, Burhanuddin Bikâ'i'dir. (10) (v. 885/1480). Müfessir, Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyi ve's-Suver adındaki eserini yazarken, yapılan tenkitler üzerine çalışmasını bırakır, âyet ve sûreler arasında münasebeti göstermedeki haklılığını isbatlamak için Mesâ'idu'n-Nazar li'l-İsrâfi 'alâ Makâsıd's-Suver adındaki eserini kaleme alır. Süleymaniye Kütüphanesi Reisülkkütâb bölümü 96 numarada kayıtlı bu eser, 238 varaktır. Eserde, münasebetle ilgili bilgilerle, bütün sûrelerin maksûdu üzerinde durulur, aralarındaki münasebet gösterilmeye çalışılır. Nazmu'd-Durer adlı tefsirini tamamladıktan sonra, tefsirin bir nevi kısaltılmış şekli olan, daha ziyade münasebet üzerinde duran Delâletu'l-Burhâni'l-Kavim'alâ Tenâsubi'l-Kurâni'l-Azîm adlı hacimli eserini tamamlar. Kılıç Ali Paşa kitaplığı 77 numarada kayıtlı bu eser, 833 varaktır, nüshada bazı eksiklikler mevcuttur (11).

Müstakil bir kitap halinde kaleme alınan son eser, Celâlüddin Suyûti'ye (v. 911/1505) aittir. Müellifin Esrâru't-Tenzil adlı eseri, âyet ve sûreler arasındaki münasebetle ilgilidir. Suyûti bunu şöyle ifade eder: «Esrâru't-Tenzil adlı eserim, i'caz ve belâğatı ihtiva etmekle beraber, sûre ve âyetler arasındaki münasebeti de ele aldığından, bu sahada yazılan bir eserdir. Bu eserden, sûreler arasındaki münasebete ait olan bölümü, ayrı bir

(9) Necati Kara, Bikâ'i ve Tefsirindeki Detodu, 218-19.

(10) Suyûti, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, II, 108.

(11) D. Necati Kara, Bikâ'i ve Tefsirindeki Metodu, basılmamış doktora tezi, 83-84.

kitap halinde özetledim, Tenâsuku'd-Durer fi Tenâsubi's-Suver adını verdim» (12).

Sen olarak şunu da ilâve etmek gerekir ki, Ebû Hayyân'ın (v. 745/1344) Bahru'l-Muhit'i, Beydâvi'nin (v. 685/1286) Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil'i, Ebussuûd Efendi'nin (v. 982/1574) İrşâdu Aklı's-Selîm'i, Âlûsi'nin (v. 1270/1853) Rûhu'l-Ma'anî'si, Reşid Rıdâ'nın Tefsîrül-Menâr'ı gibi eserler, âyetler ve sûreler arasındaki münasebetten az da olsa söz ederler.

Münasebeti Bulmada Umumi Kaideler :

Bilindiği gibi Kur'ân'ın vahyi, diğer ilâhi Kitap'lardan farklı olarak, yirmi üç seneye yakın bir sürede, ayrı ayrı zamanlarda, bazı kısa sûreler hariç, âyet âyet veya birkaç âyetten müteşekkil gruplar halinde devam etmiş, nâzil olan âyet veya âyetlerin hangi sürede, hangi âyetten önce veya sonra yer alacağı, bizzat Allahu Taâlâ tarafından, vahyin muhatabı olan Resûlul lâh'a (SAV) bildirilmiştir. Ulemanın ittifak ettiği görüş budur. Tefsir ilminde âyetlerin böyle bir tertiple sûrelerde yer alması, tevkîfi adı verilmiştir (13). Sûrelerin birbiri ardına Mushaf'ta yer alışı, yani tertibi konusunda, âyetlerin tertibinde olduğu gibi ittifak sağlanamamıştır. İleri sürülen görüşlerin ağırlığı, sûrelerin de tevkîfi olarak tertib edildiği noktasında toplanmaktadır (14).

Usul tartışmalarından kurtulup, özellikle sûrelerin tertibi konusunda Kur'ân'ın şu âyetlerine daha geniş açıdan bakmakta fayda olacağı kanaatindeyiz. Cenâb-ı Hak: «Kur'ânı bizzat biz indirdik, O'nu koruyacak ancak Biz'iz» (Hicr sûresi, 9), «Bu Kur'ân, Allah'tandır. O'ndan başkasına nisbet edilemez» (Yûnus sûresi, 37) âyetleri bunu desteklemekte, bizzat Allâh'ın indirdiği ve koruyacağını vâdettiği Kur'ân'ın tertibi, O'nun iradesi dışında tertib edilen bir kitap olamayacağını göstermektedir.

Bu kısa açıklamamız, âyet ve sûreler arasındaki münasebet konusunun temelinde yatan gerçeğe, bir ölçüde açıklık getirecektir. Çünkü, gerek âyetlerin, gerek sûrelerin tertibinde ilâhi iradenin rolü olduğu görüşü kabul edilirse, her kelimesi ve

(12) el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, II, 108.

(13) İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 53.

(14) Subhî Salih, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân, 73-74.

harfi Allah kelâmı olduğunda, zerre kadar şüphe edilmeyen Kur'an'ın âyet ve sûreleri arasında bir münasebet bulunacağı da kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü, Allah kelâmında hiçbir ihtilaf ve tenakuz yoktur (Nisa sûresi, 82).

Aksine âyetler, çeşitli yönlerden birbirini tefsir ve beyân eder. Bir âyette mücmel veya mutlak olan mana, diğer bir âyetle açıklanır, hususi manaya kavuşturulur. Müfessirlerin, rivâyet tefsirinin en sağlam yönü olarak kabul ettikleri bu husus, ilâhi Kitâb'lar içinde sadece Kur'an'a ait bir husustur. Kur'an'ın i'cazı, yani muciz kelâm oluşu da buna eklenirse, âyet ve sûreler arasında mutlaka bir yakınlık, uygunluk ve irtibat olduğu görüşü kuvvet kazanır. Kanaatımızca, yukarıda isimlerini verdiğimiz Zemahşeri, Râzî, Ebû Hayyân ve Bikâ'i gibi müfessirler, Kur'an'ın bu çok önemli özelliğini iyice kavramışlar, âyetler arasındaki irtibatı, Kur'an'ın bu özelliğini dikkate alarak göstermeğe çalışmışlardır.

Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti bulmanın bazı esasları, usul ulemasınınca tesbit edilmiş, bu esaslar dahilinde hareket edilerek, ilâhi kelâmın birbiriyle olan münasebeti gösterilmiştir. Şunu hemen ifade edelim ki, tesbit edilen bu kaidelere rağmen, bazı müstesnalar yüzünden âyet ve sûreler arasında irtibat kurmak pek kolay olmamıştır. Bu konuda gayret sarfeden müfessir, Kur'an'ın hedef ve gayesini gözönünde tutmak şartıyla, akıl ve mantığından istifade etme mecburiyetinde kalmış, münasebetin varlığını, akli delillerle göstermiştir. Bu yüzden müfessirlerin büyük bir kısmı, ilâhi kelâmın bu yönüne girmekten mümkün merteye uzak kalmışlardır.

Bu zorluk, az sayıdaki kısa sûreler hariç diğer sûrelerde, Kur'an'ın kendine has özelliği olan, sayıları yerine göre değişen âyet gruplarının meydana getirdiği farklı hüküm ve konuların bulunmasından kaynaklanmaktadır. Belli bir konuyu işleyen âyetlerden diğerine geçişte, aralarında bir bağ kurmada karşılaşılan güçlükleri Bikâ'i bizzat yaşamış, tefsirini yazarken bazı âyetler üzerinde aylarca düşünme ihtiyacı duyduğunu belirtmiş, kurduğu münasebeti bazı ilim erbabına gösterdiği zaman, kendisine şifa talebinde bulunarak yaptığı hizmetin zorluğunu kabul etmişlerdir (15).

(15) Nazmu'd-Durer, I, 14 - 15.

Konumuza açıklık getiren bu önemli noktaları belirttikten sonra, münasebet kurmada dikkate alınması gereken kaideleri iki kısımda toplayabiliriz.

- 1 — Münasebet bağı kolayca bulunan âyetler,
- 2 — Münasebet bağı yardımcı bilgilerle kurulan âyetler.

Bunları sıra ile açıklayalım (16).

•1 — Ardarda gelen iki âyetteki münasebet, ya kelimelerin birbirine yakın oluşu, ya birinci âyetle mananın tamamlanışı, ya da ikinci âyetin birinci âyeti açıklayıp tefsir edişi, aralarında itiraz veya bedel gibi nahvi bir bağ bulunuşu gibi kolaylıklarla sağlanır. Münasebet bağı kolayca bulunan âyetler, bu nevidendir. Kur'an'ın büyük kısmını, bu nevi âyetler meydana getirir.

2 — Âyetler arasında irtibat bulunmaz, her biri birbirinden farklı, müstakil birer cümle olursa, bu iki cümle arasında, birini diğerine bağlayacak irtibat aranır.

a) Bu durumda münasebet bağı; hükümde ortak olan diğer bir âyete atfedilir. Bu atıfla, aralarında ortak bir yön bulunur. Atfedilen âyet, aynı sürenin bir başka âyeti olabileceği gibi, başka sürenin âyet veya âyetleri de olabilir. Bu nevi münasebet, rivâyet tefsirinin en kuvvetli yönü olan, âyetin âyetle tefsirine benzer. Bu husus, Kur'an'ın cârî olan âdetidir, dikkatli bir müfessir Kur'an'ın bu âdetini açıkça görebilir.

b) Şayet, diğer bir âyete atfedilemiyorsa, her iki âyeti birbirine bağlayan başka bir münasebet bağı aranır. Bu bağ, manevi bir karine olabilir. Bu karine, belâgat ilminin konusuna giren, âyetlerin manaca birbirine zıtlığında (**mudâdde**) arandığı gibi, istitrâd, tanzir ve tahallus gibi edebî san'atlara dayanarak da aranabilir.

Manaca zıtlık (**mudâdde**); iman etmenin fazilet ve değerinden bahseden âyet veya âyetlerden sonra, Allâh'a ve âyetlerine küfredenlerin gelmesi, azabla ilgili âyetlerden sonra Allâh'ın rahmet ve mağfiretini gösteren âyetlerin gelmesinde görülür. Buna dair âyetleri, her sürede bulmak mümkündür.

(16) Bu konudaki bilgiler, özetlenerek el-Burhân fi'Ulûmi'l-Kur'an, I, 40-50. el-İtkân fi'Ulûmi'l-Kur'an, II, 109-111'den alınmıştır.

İstitrâd ise, münasebet kurmada aranan bir diğer edebî san'attır. Belli bir konuyu anlatırken bir yakınlık bulup, başka bir konuya geçmek, sonunda tekrar ilk konuya dönmektir. Bakara sûresinin 189. âyeti, buna canlı bir misâldir.

Münasebet kurmada kolaylık sağlayan bir diğer edebî sanat, **tanzir**'dir. Tanzir, temelde birbirine benzeyen bir konunun, ardarda getirilmesidir.

Tehallus ise, bir sözü bırakıp, akabinde ayrı bir söze geçme sanatıdır. Cennet'e nâil olan kulların bulacakları çeşitli nimetleri anlatan âyetlerden sonra kâfirlerin durumuna geçip, cehennemi ve karşılaşılabilecek azap çeşitlerinin anlatılması veya benzeri konular, bu nevidendir. Tehallus ile istitrâd, birbirine yakın iki sanat nevidir. Müfessir, büyük bir ustalık ve incelikle bu durumu tesbit ederek münasebet kurabilir.

İki ana başlıkta topladığımız bu kaideler, âyetler arasında münasebet kurmak isteyen müfessire kolaylık sağlasa da, kesinlik arzetmez. Bu konuya ağırlık veren tek eser diyebileceğimiz Bikâ'i'nin Nazmu'd-Durer'ine baktığımızda, bunlara hassasiyetle uyduğunu söyleyemeyiz. Fâtiha sûresinin tefsirine başlarken Harallî'nin, münasebet kurmada tesbit ettiği umumi kaidelerini verir, buna, kendisinin de uyduğunu söyler (17). Harallî'ye göre Kur'ân'ın tamamında, âyetler arasındaki münasebeti kurmanın umumi kaidesi şudur:

Önce sûrenin hangi konulara ağırlık verdiğine, yani, mak-sûdunun ne olduğuna bakılır. Bu gaye kavranırsa, sûreyi teşkil eden âyetlerin bu maksud'a göre, mana ve kelimeleri itibariyle, uzaklık-yakınlık durumları üzerinde düşünülür. Bu da tesbit edildikten sonra, sözün sürede kastedilen manaya tevcihi yapılır.

Harallî'nin (v. 637/1239) bu kaidelerini benimseyen Bikâ'i, Âl-i İmrân sûresinin sonuna kadar, elinde mevcut nüshadan bolca istifade eder. Ayetler arasında irtibat kurarken, takip ettiği umumi esaslar şunlardır:

Bikâ'i her sürede, o sûrenin ismine önem verir, hatta birden fazla ismi olan sûrelerdeki isimleri de dikkate alır. Önce, sü-

(17) Nazmu'd-Durer, I, 18.

re adı ile sürede mevcut anafikirler (mukaddemât) arasında yakınlığı belirtir. Süre başlarındaki besmele ile sürenin irtibatını sağladıktan sonra, âyetlerin tefsirine geçer. Diğer müfessirler gibi, rivâyet ve dirâyet esaslarına göre âyetleri tefsir eder. Âyetleri bazan cümlelere ayırır, bazan kelimelerini ayrı ayrı eie alır. Bundaki gayesi; mana ve terkip yönüyle âyeti genişçe tahlil etmek, hem âyet içindeki irtibatı, hem de önceki ve sonraki âyetlerle olan münasebeti göstermektir. Ayetler üzerinde yapılan bu tahlilin yanı sıra, âyetler ilerledikçe öncekilerle de irtibat kurar, sürenin bir bütün olarak insicâmını göstermeğe çalışır. Sürenin sonuna geldiğinde, sürede mevcut anafikirleri belirtir, bunların ışığında, bir sonraki süre ile olan münasebeti kurarak, âyetler arasındaki münasebet ve insicam kadar, süreler arasındaki münasebet ve insicamı da belirtir.

Ayetler Arasındaki Münasebete Dair Misaller

Bu yazımızda, yukarıda sunduğumuz esasları içine alan ayrıntılı misaller vermenin imkânsızlığını dikkate alarak, Fahrüddin Râzî ve Bikâ'î'nin tefsirleri ile, İtkân'dan alacağımız bazı misalleri sunmakla yetineceğiz.

1 — Bakara Süresi'nin 1-21. âyetleri arasında, birbirine bağlı olarak üç insan tipi tanıtılır. Bunlar; iman edenler, küfredenler ve münafıklardır. Bu üç tip insandan, özellikle münafıklar üzerinde daha fazla durulur. Gerçek yüzlerini, inanmayanlar (kâfirler) gibi açıkça göstermedikleri, ikiyüzlülük ve fesatçılıkta çok ileri gittikleri için, davranışları karanlıkta bir parıltı görenin durumuna benzetilir, o andaki davranışları anlatılır. Sürenin 20. âyeti: «Allah dileseydi, işitme ve görme duyularını giderirdi. Çünkü Allah, her şeye kâdirdir», sözünü bitir. Bunu takip eden 21. âyet: «Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin. Umulur ki, müttakilerden olursunuz» şeklinde, bütün insanlara Allâh'a ibadeti emreden bir ifade ile başlar.

Görüldüğü gibi, 21. âyetle 22. âyet arasında, açık bir bağ veya münasebet olmadığı, farklı bir konuya geçildiği, ilk bakışta anlaşılır.

Fahrüddin Râzî, sürenin başından, 21. âyete kadar devam

eden; mü'min, kâfir ve münafıkların halleriyle, 22. âyet arasındaki münasebeti şöyle açıklar (18).

Yüce Allah bu üç grup insanın durumunu belirterek: Ey insanlar demekle, gâib sığasından hitap sığasına geçmiştir ki buna, iltifat san'atı denilir. Bu âyetin önceki âyetlerle olan durumu, aynen Fatiha Sûresi'ndeki «Ancak Sana ibadet eder, Senden yardım dileriz» âyetinin durumuna benzer. Yüce Allâh'ın ey insanlar şeklinde başlamasında, şu faydalar bulunmaktadır.

a) Bu hitapta, dinleyeni harekete geçirmek için, teşvik ve tahrik vardır.

b) Yüce Allah bu âyetle sanki şöyle hitap buyurur: Size gönderdiğim Rasûl'ü, Ben'imle sizler arasında vasıta yaptım, âyetlerimi sizlere iletiyor. Şimdi, sizlere olan ikramı ve yakınlığı arttırıyor, bu tenbihimle, kudretim ve nimetlerimin delillerini gösteriyor, nezdindeki değeriniz ve üstünlüğünüzü belirtmek için, arada hiçbir vasıta olmadan hitap ediyorum.

c) Kul, Rabbine ibadetle meşgul oldukça, bu âyetin delâletiyle, daimi bir terakkide bulunur, kendi başına olmaktan kurtularak, ilâhi huzura kavuşur.

d — Bundan önceki ayetlerde, insan gruplarının durumları anlatılmıştı. Bu ve sonraki ayetlerde ise, onlara külfet ve meşakkat yükleyen, emir ve teklifler yer almaktadır. Çünkü, her rahatın karşılığında, böyle bir teklifin bulunması gerekir. Bu rahat, kullarla Allah arasındaki vasıtayı kaldırır, Allâh'ın zât'ı ile karşı karşıya bırakır.

Râzi'nin bu izahı, gerçekten dakik ve latif bir izahdır. Yerinde ve mükemmel bir düşünceyle, âyetler arasındaki irtibat açıkça görülmekte, farklı zamanlarda inen âyetler arasındaki insicami ortaya çıkmaktadır.

2 — «Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir insan yaratacağım dediğinde melekler: Yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökecek bir insan mı yaratacaksın, dediler» mealindeki Bakara sûresinin 30. ayeti, önceki âyetlerden tamamen farklı bir konu ile başlamıştır. Önceki âyetlerle ilk bakışta irtibat kurmanın zorluğu görülmektedir. Çünkü 30 la 40. âyetler arasında, ilk insan ve

(18) Mefâtihu'l-Ğayb, II, 82.

peygamber Hz. Âdem'le ilgili kıssa yer almakta, on ayette, meleklerin Hz. Âdem'e secde ettiği halde Şeytan'ın secde etmeyişi, Hz. Âdem'in eşyayı isimleriyle öğrenişi, tevbe edişi, cennet'ten çıkarılıp yeryüzüne inişi anlatılmaktadır. 30. âyetle başlayan bu ayet grubunun, önceki ayetlerle olan münasebeti açıkça görülmemektedir.

Bikâ'i, ayetler arasındaki münasebeti 30. ayetin başlangıcında yer alan «ve iz» ifadesindeki atıf harfiyle kurmağa çalışmış, bu atıfla ayetin, önceki ayetlere mana yönüyle bağlandığını belirtmiştir. Bikâ'i, münasebeti şöyle açıklamıştır (19) 30. âyetin ilk kelimelerindeki «ve iz» (yani Ey Muhammed, Rabbin meleklerle şöyle dediğini hatırla) şeklindeki cümle ile, Allâh'ın çok önceleri meleklerine söylediği sözü Rasûl'üne hatırlatmakla 21. ayetteki: «Ey insanlar, siz ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin» mealindeki hitap arasında mana bağı olduğunu, 28. ayette ise, bir damla meniden yaratıp ölü gibi ana karnında büyüten, sonra dünyaya getirerek can veren Allâh'ı «nasıl inkâr ediyorsunuz?» şeklindeki ifade ile, Allâh'ın varlığına ve kudretine işaret eden açık deliller bulunduğunu, böylece Allâh'ın, insanları önce dirilttiği, sonra öldüreceği, kıyamet'te yine dirilteceği, sonunda hesap vermek üzere, dönüşün gene Allâh'a ait olacağı belirtilmekle, mana bağının devam ettiğini, 29. ayette ise, yeryüzünde varlığı ve yapması için zaruri olan her şeyi, Allâh'ın meleklerle secde etmesini emrettiği «insan» için yarattığını, böylece insana büyük değer verdiğini dile getirmiş, Allah katında bu kadar şerefli olan insanın, yani Hz. Âdem kisasının 30. ayetten itibaren yer alışı arasında bir münasebet bulunduğunu söylemiştir (20).

3 — Aynı sürenin 40. ayetinde, Âdem aleyhisselam kisası bittikten sonra, ayrı bir konuya temas edilmekte, «Ey İsrail oğulları» hitabıyla, Yahudiler hakkında birbirine bağlı konular ihtiva eden 63 ayet yer almaktadır. Sürenin 39. ayeti: «Küfre sapanlar, ayetlerimizi yalanlayanlar cehennem ehlidir. Onlar, orada ebediyen kalacaklardır» mealindedir. 40. âyeti ise: «Ey İsrail oğul-

(19) Bkz. Nazmü'd-Durer, I, 254, ikinci paragraf.

(20) Bkz., a.g.e., I, 258-59. Bu arada, aynı sayfalarda yer alan Bahru'l-Muhit adlı tefsirin müellifi Ebû Hayyân'ın açıklamasının da önemli olduğuna işaret etmek isteriz.

ları, size verdiğim nimetimi hatırlayın. Bana itaat ederek Tevrat'taki ahdimi yerine getirin...» mealindedir. Birbirini takp eden bu âyetler arasındaki münasebetin varlığı, ilk bakışta görülmekte, daha doğrusu, âyetler arasında bir mana bağı kurulamaktadır.

Bikâ'i münasebet bağını sürenin başına dönerek kurmakta, görüşlerini özetle şöyle açıklamaktadır (21): Yüce Allah; tevhid, nübüvvet ve âhiretle ilgili delilleri verdikten sonra bütün insanlara, özellikle Hz. İsmâil soyundan gelen Arablara bahsettiği nimetleri zikretmiş, dalâletten kurtulmaları için Hak Din'e dönerek imana davet etmiştir. Bu davetten sonra, daha önce kendilerine çeşitli nimetler bahsettiği ehl-i kitap olan İsrail oğullarına hitap etmekle, sürenin başından itibaren bu âyete kadar olan kısmı arasında münasebet olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, münasebet konusunda ana kaynağı olan Harallî'nin tefsirinden de nakilde bulunmuş, 40. ayette yer alan İsrail oğullarına hitabın, 21. âyetteki Ey insanlar şeklindeki umumi hitaba uygun olduğunu, İsrail oğullarına hidayet ve nûr olan Tevrat indirildiğini, böylece aralarında, mana bakımından bir münasebet bulunduğunu ifade etmiştir (22).

4 — Bakara sûresinin 183 den 186 ya kadarki dört ayeti, Ramazan orucu ve bununla ilgili hükümleri ele alır. Oruçla ilgili âyetlerin ardından; Allâh'ın kullarına yakın olduğu, el açıp dua eden mü'minin duasını kabul edeceğini bildiren âyet gelir. Görüldüğü gibi, oruç âyetiyle dua âyetinin mana yönünden açık bir irtibatı yoktur. Fahrüddin Râzi, bu âyetler arasındaki mana yakınlığını üç noktada ele alarak, münasebeti şöyle kurmağa çalışır (23).

a — Yüce Allah, orucun farzıyeti ve ahkâmını belirttikten sonra: «Allah, size hidayet ettiği şekilde kendisini tekbir ile yüceltmenizi ister. Umulur ki şükredenlerden olursunuz» mealindeki 185. âyetin son cümlesiyle kuluna, aslında bir nevi zikir olan tekbir'i ve şükürü emrederek lutfu ve rahmetiyle ona yakın olduğunu, yaptığı zikir ve şükürü bildiğini, nidasını işittiğini, ricasını kabul ettiğini beyan eder.

(21) Bkz. Nazmu'd-Durer, I, 307 - 308.

(22) Bkz., a.g.e., I, 311.

(23) Mefâtihu'l-Gayb, V, 94.

b — Yüce Allah önce tekbiri emretmiş, sonra da, duanın zaruretine ve senâ'dan önce gelmesine işaret ederek, duasında da şükretmesini istemiştir. İbrahim alyhisselam: «Beni yaratıp da doğru yolu gösteren, beni yediren ve içiren, hastalandığımda bana şifa veren, beni öldürecek ve tekrar diriltecek olan O'dur. Hesap gününde, günahımın bağışlanmasını dilerim» «Şuarâ, 78-82) şeklinde senâ'da bulunmuş: «Rabbim, bana bir hikmet ver, beni salih kullar arasına ilhak et» (Şuarâ, 83) diyerek, duasını sona bırakmıştır. Bu âyetlerde de durum böyledir. Yüce Allah, kuluna önce tekbir'i, sonra da duayı emretmiştir.

c — Yüce Allah, önceki milletlere olduğu gibi mü'minlere de orucu farz kılmış, uydukları sırada oruçluya haram olan şeyler, mü'minlere de haram kılınmıştır. Bazılarına bu durum zor gelerek Allâh'ın bu emrine uymamışlar, yaptıklarından pişmanlık duyup Rasûlüllâh'a tevbelerin kabulü için müracaat etmişler, Yüce Allah, dua ettiklerinde dualarını kabul edeceğini bildiren 186 ayeti indirmiştir.

5 — Ayetler arasındaki münasebeti bulmada zorluk çekilen misallerden biri de, Kıyâme süresinin 16. ayetidir. Sürenin 14 ve 15. âyetleri, insanın nefesine karşı düşkünlüğü, kabahatlarını görmemezlikten gelerek kendini suçlamaması ve sorumlu tutmamasını dile getirmektedir. Bunu takip eden 16'dan 19'a kadar dört âyet, vahyin nüzülü sırasında Rasûl'ün acele ederek dilini kımıldatmamasını, Kur'an-ı kalbine yerleştirme, kıraatını öğretme ve açıklamanın Allâh'a ait olduğunu ifade etmektedir. Görüldüğü gibi 15 ile 16. âyetler arasında, ilk bakışta açık bir münasebet bağı bulunmamakta, iki ayrı konunun yer aldığı intibâhı uyandırmaktadır.

Suyûti bu konuya temas etmekte, münasebet bağını şöyle açıklamaktadır (24): Sürenin başından itibaren kıyâmetten söz edildiği için, amelinde kusurlu olan kimse kendiliğinden aceleye kapılacaktır. Aslında hayırlı işlerde acele etmek, dinen arzulanan bir iştir. Bu bakımdan ayet, hayırlı işler yapmaktan daha önemli olan vahye kulak vermeyi, mu'teriza bir cümle ile tenbihte bulunmuş, vahyi iyice dinleyip, manasını kavramayı emretmiştir. Vahyi ezberlemeğe çalışmak, manasını kavramaya engel olduğundan Allah, Rasûl'ünden acele etmemesini istemiş, gelen vahyi sonuna kadar iyice dinlemesi, muhtevasını kavra-

(24) el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, II, 110-111.

ması için ezberletme işini Allah, bizzat üzerine almıştır. Mu'teriza şeklinde gelen ayetler bitince, tekrar kıyâmetle ilgili ayetlere dönülmüş, insanın acele etmemesini isteyen «kellê» (hayır, hayır) kelimesi kullanılmıştır.

Yüce Allah, sürenin ilk kelimelerinde geçen umumî manadaki nefis kelimesinden, hususi manada Rasûlullâh'ın nefisine geçmiş, bununla: Her nefis böyledir. Ey Muhammed senin nefsin böyledir. Ey Muhammed senin nefsin, nefislerin en şerefli-sidir. Bu bakımdan nefsin, en mükemmel vasıflarda kalsın, demek istemiştir.

Suyûti'nin bu açıklaması, gerçekten yerinde ve haklı bir açıklamadır. Çünkü Kur'an'ın âdeti; kıyâmetle ilgili ayetlerden sonra, kulun âhirette sunacağı kitab'dan söz etmesi, dünya hayatında yaptığı her şeyi ihtiva eden amel defterini zikretmesidir. Amel defteri Kur'an'da kitab kelimesiyle ifade edildiğinden, onu okuyacak, üzerinde hesap verecek olan insandır, nefistir. Umumi manadaki nefis, hususi manadaki nefse hamledilince, ikisi arasında münasebet kurma da, kendiliğinden kolaylaşacaktır.

6 — Ayetler arasındaki münasebetin farklı bir yönü de, birbirini takip eden ayetler yanında, sûre başındaki ayetlerle, son ayetler arasında irtibat kurmak, sûredeki ayetlerin birbirleriyle olan münasebeti kadar, sûreyi bir bütün olarak birbirine bağlayan münasebeti de göstermektir.

Bunun güzel bir örneğini, Bakara sûresinin son iki ayetinde, Fahrudin Râzi'nin verdiği açıklamada, görmek mümkündür. Râzi, 285. âyetin tefsirine geçmeden önce, nazmındaki münasebeti dört ayrı konuda ele alır, önceki ayetle olan irtibatı da gözönünde tutarak, ilk ayetleriyle yakın bir irtibatı olduğunu şöyle açıklar (25): Sûre, gayba inanan, namazlarını dosdoğru kılan, verdiğimiz rızıklardan bol bol harcayan müttakilerin methiyle başlar. Yüce Allah sürenin sonunda, sûre başında methettiği mü'minleri: «Rasûl ve mü'minler, Rablerinden indirilen Kur'an'a iman ettiler. Hepsi, Allâh'a, meleklerine, kitablarına, rasullerine de inandılar. Allâh'ın gönderdiği resuller arasında bir ayırım yapmadık, ayetlerini duyduk ve itaat ettik dediler» şeklinde vasıflandırarak, Rasûlullâh'ın da ümmeti olduklarını belirtmiştir.

(25) Bkz. Mefâtihu'l-Gayb, VII, 127-28.

Sürenin başında yer alan: «Onlar gayba inanırlar» ayetinden murad edilen işte budur. 285. ayetteki: «Biz, duyduk ve itaat ettik» cümlesinden murad, süre başındaki: «Namazlarını dosdoğru kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıklardan bol bol harcarlar» ayetidir. 285. ayetin sonundaki: «Rabbimiz, bizi bağışla dönüşümüz Sana'dır» ayetinden murad, sürenin başındaki: «Onlar, âhîret gününe yakinen inanırlar» ayetidir. «Rabbimiz, unutarak veya hata ederek işlediklerimizden dolayı bizleri muaheze etme» (Bakara, 284) şeklinde Rablerine yalvarışlarından murad, süre başındaki: «Onlar, Rablerinden gelen hidayet üzeredirler. Onlar, felâha erenlerin ta kendileridir» (Bakara, 5) ayetidir. Açıkça görülüyor ki, sürenin başı ile sonu arasında, birbirini tamamlayan bir uygunluk ve münasebet bulunmaktadır.

Süreler Arasındaki Münasebete Dair Misaller

Bazı müfessirler, ayetler arasındaki münasebet yanında, süreler arasında da bir münasebet olduğunu kabul etmişler, bu münasebeti göstermeğe çalışmışlardır. Süreler arasındaki münasebeti bulma konusunda, belli bir kaide tesbit edilmemiş, bu münasebetin, ayetler arasındaki münasebet gibi, bazan açık, bazan kapalı olduğu, kapalılığı kaldıracak bazı işaretler bulunduğu ifade edilmiş, önceki sürenin bazı ayetleriyle, sonraki sürenin ilk ayetleri arasında münasebet kurulmağa çalışılmıştır.

Meselâ: Bakara süresinin ilk âyetindeki **Kitâb** kelimesi, Fâtiha süresinde geçen **sırât-ı mustakîm** olduğu görüşünden hareketle, iki süre arasında irtibat kurulmuş, hidayet isteyenlere sanki, hidayetini istediğiniz **sırât-ı mustakîm** = doğru yol, Bakara süresinin ilk ayeti olan **Bu Kitâb**'ın kendisidir denilmiştir. Fâtiha ile Bakara süreleri arasında kurulan bu münasebet, gerçekten inkârı mümkün olmayan, gayet açık ve yerinde bir münasebet şeklindedir.

Bu konuda daha fazla gayret gösteren müfessir, Burhânuddin Bikâ'î'dir. Kur'ân'ın ilk süresinden başlamak üzere, her sürenin, bir önceki süre ile olan münasebetini göstermiş, ayrıca, son süre ile ilk süre arasındaki irtibata da temas ederek Kur'ân'ın, başı ile sonu, sonu ile başı arasında münasebet olduğunu, ayetleri kadar, sürelerin de birbirine bağlanmasıyla, içinde hiçbir şüphe bulunmayan Allah kelâmının, muciz bir kalam olduğunu ortaya koymuştur.

Bikâ'i, sûreler arasındaki münasebeti gösterirken, bir sûrenin, sadece son ayetiyle, diğer sûrenin ilk ayetini dikkate almış, uygulamasında, daha ziyade ilk ayetleri gözetmiştir. Özellikle, uzun sûreler arasında münasebet kurarken, sûrenin sona yakın ayetlerinden hareket etmiştir. Bu konuda, kendi görüşlerini verdiği gibi, kaynakları arasında yer alan İbnu'z-Zubeyrin el-Burhân'ı, Harallî'nin Tefsiri başta olmak üzere, Fahreddin Râzî ve Ebû Hayyân'ın tefsirlerinden de istifade etmiştir.

Açıklamaları oldukça uzun verdiği için Nisâ sûresiyle, müteakip Mâide sûresi arasındaki münasebetle ilgili sözlerini özetle nakledelim (26).

Yüce Allâh Nisâ sûresinin sonlarında (155. ayetten itibaren), kendilerinden aldığı sözü bozan yahudilerle ilgili hükümleri belirtmiş, 161. ayette de, önceden helal kılınmış pek çok temiz yiyecekleri haram kıldığını bildirmiştir. Sûre, Allâh'ın koyduğu kelâle hakkındaki hükümle bittiği için, çizdiği ve müsaade ettiği esaslardan ayrılmamayı tavsiye eden ifadelerle bitmiştir. Yahudilerin, verdikleri sözden dönüp ahde vefa göstermemelerine karşılık, mü'minlere bir hatırlatma yapılmış, bu yüzden Mâide sûresini: «Ey iman edenler, verdiğiniz sözü, yaptığımız anlaşmaları yerine getirin...» ayetiyle başlaması uygun düşmüştür.

Sûreler arasında tesisedilen münasebet kadar, mukatta harfleri arasında da münasebet olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda Suyûti, Zerkeşi'nin el-Burhân'ından naklen şu bilgileri verir (27). Mukatta harfleriyle başlayan sûreler de, münasebet ilminin bir nevidir. Bu harflerden her biri, başladığı sûreye tahsis edilmiş, Elif - Lâ-m-Mîm, Elif-Lâm-Râ yerine, Hâ-Mîm de Tá-Sîn-Mîm harfleri yerine gelmemiştir. Sûrenin bu harflerden biriyle başlaması, sûredeki kelimelerden çoğunun bu harflerden meydana gelmesindedir. Bu sûrelerde, kendisinde mevcut olan kelime ve harflerle uygun düşmeyen mukatta harfleriyle başlaması doğru değildir. Şayet Nûn sûresi kâf, Kâf sûresi Nûn ile başlasaydı, Allah kelamında riayet edilen münasebet ortadan kalkmış olurdu. Bu yüzden, sûrede kaf harfi çokca tekrar ettiğinden, sûre bu harflerle başlamıştır. Bu sûredeki; Kur'ân, halk,

(26) Bkz. Nazmu'd-Durer, VI, 2-3.

(27) el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, II, 113.

kavl, kurb. telakki, rakib sâik, ilkâ, tekaddüm, müttakin, kalb, kurûn, nakib, teşakkuk ve hukuk gibi kelimelerin hepsinde kâf harfi bulunmaktadır. Yûnus sûresinde, ikiyüzden fazla kelime de râ harfi tekrar etmiş, bu yüzden sûre Elif-Lâm-Râ ile başlamıştır.

Sonuç

Ayet ve sûreler arasındaki münasebet konusunda verdiğimiz bilgiler, tefsir usûlünün bir konusuna, belki de üzerinde az durulan bir konuya, belli ölçüler içinde, mümkün olduğu kadar açıklık getirmeğe çalıştık. Yüzlerce müfessir arasında, ayet ve sûreler arasındaki münasebeti göstermek üzere gayret eden, az sayıda müfessir bulunmaktadır. Bunun sebebini, birkaç yönde aramak gerekir. Bunlar arasında en önemlisi, müfessirin diğer konular yanında, münasebet konusuna da yakın ilgi duymasıdır. Her ne kadar, bazı usûl ve esasları tayin edilmiş olsa bile, bazı ayetler arasında münasebet kurmanın zorlukları ortadadır. İsa-betli görüşler olduğu kadar, karşılaşılan zorluklar yüzünden bazı ayetlerde ileri sürülen görüşler üzerinde tartışmak mümkündür. Çünkü münasebetin tesisi, doğrudan doğruya müfessirin dirayetine bağlıdır. Bu konuda, müfessirin dayanacağı sağlam bir delil veya nass yoktur. Böyle olunca, tefsir usûlü içinde mütalaa edilen münasebet ilmi, diğer usûl konularına nazaran sağlam bir temelden mahrum sayılır. Bu yüzden Şevkânî Fethu'l-Kadir adlı tefsirinde, Bakara Sûresi 42. âyetini tefsir etmeden önce münasebet konusuna geniş yer ayırmış, münasebeti bulma gayretinin lüzumsuzluğuna inanmıştır. Şevkânî'ye göre, 23 seneye yakın bir sürede, ayrı ayrı nâzil olan ayetlerden, hangisinin önce veya sonra indiğini, Kur'an'ın tamamı içinde kesinlikle bilmek mümkün değildir. Şevkânî, bu görüşünde haklı olabilir. Ancak, Kur'an'ın mana ve nazmındaki i'câzi, ittifaken kabul edildiğine göre, muciz bir kelâmın, buna bağlı bir diğer yönünü tesbite çalışmak, hiçbir şekilde hatalı sayılmamalıdır. Çünkü V. hicri asırdan itibaren, beş asır boyunca, bazı müfessirlerin bu konuya ağırlık vermesi, Allah kelâmındaki bu gibi incelikleri görüp, Kur'an tefsirine ayrı bir özellik kazandırması, ne Kur'an'ın mana ve rûhuna ters düşmüş, ne de yazılan eserlere bir eksiklik veya noksanlık getirmiştir.

Bu noktadan hareketle, çağımız Türk müfessiri Elmalı Hamdi, ayet ve sûreler arasındaki tertip ve münasebette, tarifi im-

kansız ve sayılamayacak kadar hikmetler olduğunu söylemiş, **Hak Dini Kur'an Dili** adlı tefsirinde, Fâtiha sûresinden başlayarak, peyderpey bütün sûrelerde, sidre-i müntehâ'yı geçen inkişâfâtı göstereceğini, bu inkişâfta, Kur'an'ın sûreleri ve ayetleri arasındaki münasebetin sadece çok ince ve latif bir edebî zevkin değil, daha ziyade, derin ve ihatalı bir hikmet, sayılamayacak kadar incelikler bulunduğunu, tefsirinde beyan edeceğini bildirmiştir (28).

Şurası unutulmamalıdır ki, münasebet konusunda ileri sürülen görüşler, asla kesinlik ifade eden görüşler şeklinde verilmemiş, kabul veya reddi, kişilerin zevkine bağlı kalmıştır. Kur'an-ı Kerim, ayetleri üzerinde düşünmeyi, akıl erdirmeyi, inceliklerini kavrayıp anlamayı teşvik ettiğine göre, aklın sınırları içinde, Kur'an'ın nazmına ve rûhuna ters düşmeyen bu hizmeti, yerinde ve makbul bir hizmet saymak gerekir. Bu yüzden; Zemahşeri, Fahrüddin Râzi, Ebû Hayyân ve Bikâ'i'nin, ilâhi kelâma yaptıkları bu hizmetleri, müfessirler arasında haklı bir değer kazanmış, takdirle karşılanmıştır.

(28) Hak Dini Kur'an Dili, I, 46 - 47.